OPEN ACCESS

Int. Jr. of Contemp. Res. in Multi. *PEER-REVIEWED JOURNAL* *Volume 5 Issue 1 [Jan- Feb] Year 2026*

I J C R M

International Journal of Contemporary Research In Multidisciplinary

Research Article

वैदिकगणितशास्त्रस्य विद्यालयपाठ्यक्रमे आवश्यकता: राष्ट्रीय-शिक्षा-नीति-२०२० दृष्ट्या गवेषणात्मकः विमर्शः

हिरन्मयः साहा

आमन्त्रितः अध्यापकः, हरिश्चन्द्रपुर-महाविद्यालयः, संस्कृतविभागः, पिपला, मालदा, पश्चिमबंगः, भारत

Corresponding Author: *हिरन्मयः साहा

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.18289492

सारांश

भारतीयशिक्षाव्यवस्थायाः इतिहासे प्राचीनवेदिकज्ञानव्यवस्था विशेषं स्थानं धारयति। वैदिकगणितशास्त्रं तादृशं प्राचीनशास्त्रं यत् वेदेषु निहितं, किन्तु आधुनिककाले पुनरुद्धारितम्।वैदिकगणितशास्त्रं प्राचीनभारतीयज्ञानव्यवस्थायाः महत्त्वपूर्णं भागं विद्यते। अस्य शास्त्रस्य विद्यालयपाठ्यक्रमे समावेशः छात्राणां गणितीयक्षमतायाः विकासे, समस्या-समाधाने, मानसिकगणने च सहायकं भवति। नवशिक्षानीति-२०२०(NEP 2020) भारतीयशिक्षाव्यवस्थायाः परिवर्तने मुख्यं भूमिकां निर्वहति, यत्र प्राचीनभारतीयज्ञानव्यवस्थानां (IKS) समावेशः विशेषरूपेण उल्लिखितः। अस्य शास्त्रस्य मूलं अथर्ववेदस्य परिशिष्टे विद्यते, यत्र १६ सूत्राणि तथा १३ उपसूत्राणि आधारितानि। एतानि सूत्राणि गणितीयक्रियाणां सरलीकरणे, मानसिकगणने, समस्या-समाधाने च सहायकानि।नवशिक्षानीति-२०२० भारतसर्वकारेण २०२० वर्षे अनुमोदिता, शिक्षाव्यवस्थायाः मूलभूतपरिवर्तने लक्ष्यं करोति। इयं नीतिः ५+३+३+४ पाठ्यक्रमसंरचनां, बहुविषयकशिक्षां, प्राचीनभारतीयज्ञानव्यवस्थानां समावेशं च प्रोत्साहयति। NEP 2020 अनुसारं, गणितशिक्षायां विशेषरूपेण आधारभूतसाक्षरता तथा संख्यात्मकक्षमतायाः विकासः आवश्यकः। वैदिकगणितं इयं नीतिः प्राचीनगणितीयज्ञानस्य रूपेण समावेशितं भवितुमर्हति, यतः अयं छात्राणां संज्ञानात्मकक्षमतायाः वृद्धिं करोति।अस्मिन् शोधपत्रे गुणात्मकअध्ययनरूपेण वैदिकगणितस्य विद्यालयपाठ्यक्रमे आवश्यकतायाः NEP 2020 दृष्ट्या पर्यालोचनं क्रियते।

Manuscript Information

- **ISSN No:** 2583-7397
- **Received:** 15-11-2025
- **Accepted:** 29-12-2025
- **Published:** 18-01-2026
- **IJCRM:**5(1); 2026: 137-141
- **©2026, All Rights Reserved**
- **Plagiarism Checked:** Yes
- **Peer Review Process:** Yes

How to Cite this Article

हिरन्मयः साहा. वैदिकगणितशास्त्रस्य विद्यालयपाठ्यक्रमे आवश्यकता: राष्ट्रीय-शिक्षा-नीति-२०२० दृष्ट्या गवेषणात्मकः विमर्शः. Int J Contemp Res Multidiscip. 2026;5(1):137-141.

Access this Article Online

www.multiarticlesjournal.com

बीजशब्दाः वैदिकगणितम्, भारतीयज्ञानपरम्परा (IKS), राष्ट्रीयशिक्षा-नीति २०२० (NEP 2020), विद्यालयपाठ्यक्रमः, संज्ञानात्मकविकासः

© 2026 हिरन्मयः साहा. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY NC ND).https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/

उपोद्घातः

1. उपक्रमणिका: गणितशास्त्रस्य प्राचीनपरम्परा महत्त्वं च

भारतीयसंस्कृतिः विश्वस्य प्राचीनतमा ज्ञानसमृद्धा च संस्कृतिः वर्तते। अस्यां परम्परायां गणितशास्त्रस्य स्थानं सर्वोपरि मन्यते। वेदेषु, विशेषतः ऋग्वेदे यजुर्वेदे च, संख्यानां गणनायाः विविधाः विधयः उपलभ्यन्ते। प्राचीनकाले गणितं न केवलं गणनायाः साधनम् आसीत्, अपितु तत् विश्वस्य संरचनायाः अवबोधनस्य द्वारं मन्यते स्म। वेदाङ्गज्योतिषस्य मतेन-

"यथा शिखा मयूराणां नागानां मणयो यथा।
तद्वद्वेदाङ्गशास्त्राणां गणितं मूर्धनि स्थितम्।।"

इति उक्तिः अस्य शास्त्रस्य श्रेष्ठतां प्रतिपादयति। वैदिकगणितशास्त्रं तु सा परम्परा अस्ति या मन्त्रेषु निगूढं गणितीयं रहस्यं सरलीकरोति। आधुनिककाले अस्य पुनरुद्धारः जगद्गुरु-स्वामी-भारतीकृष्णतीर्थ-महाराजेन विहितः। तैः १९११ तः १९१८ पर्यन्तं कृतसाधनानां परिणामरूपेण १६ सूत्राणि १३ उपसूत्राणि च अन्वेषितानि, यानि अद्य 'वैदिकगणितम्' इति नाम्ना विश्वप्रसिद्धानि सन्ति। वर्तमानकाले यदा विश्वं कृत्रिमप्रज्ञा (AI) तथा च विशालदत्तांश (Big Data) इत्येतयोः दिशि धावति, तदा भारतीयज्ञानपरम्परायाः (IKS) प्रासङ्गिकता पुनरपि वर्धते। राष्ट्रियशिक्षा-नीति-२०२० (NEP 2020) इत्यस्याः मुख्योद्देश्येषु एकः अस्ति - भारतीयमूल्यैः सह आधुनिकविज्ञानस्य समन्वयः। इयं नीतिः विद्यालयीयशिक्षायां मौलिकपरिवर्तनं सूचयति, यत्र रटनपद्धतेः स्थाने अवबोधनप्रक्रियायै बलं दीयते। अस्मिन् परिप्रेक्ष्ये वैदिकगणितस्य विद्यालयपाठ्यक्रमे समावेशः न केवलं गौरवस्य विषयः, अपितु तार्किकविकासस्य अपि आधारः वर्तते।

2. राष्ट्रियशिक्षा-नीति-२०२०: भारतीयज्ञानपरम्परायाःपुनरुद्धारः

राष्ट्रियशिक्षा-नीति-२०२० इत्येषा २१ तमे शताब्द्याः प्रथमा शिक्षा नीतिः अस्ति, या भारतस्य ज्ञान-विरासतं प्रति गौरवानुभूतिं जनयति। अस्याः नीतेः ४.२७ तमे विभागे स्पष्टतया उल्लिखितं यत् भारतीयज्ञानपरम्परा (IKS) शिक्षायाः सर्वस्तरेषु एकीकृतं कर्तव्यं वर्तते। अस्य अन्तर्गतं गणितम्, खगोलशास्त्रं, योगः, आयुर्वेदः, वास्तुकला इत्यादयः विषयाः पाठ्यक्रमे समावेशनीयाः। नीतिः २०२० इत्यस्याः मतेन शिक्षायाः उद्देश्यं केवलं साक्षरता न, अपितु 'संज्ञानात्मकक्षमतायाः' (Cognitive Capacities) विकासः अपि अस्ति। अस्मिन् क्रम उच्चतरतार्किकचिन्तनं (Higher-order Thinking) समस्यासमाधानकौशलं च वर्धयितुं गणितस्य महती भूमिका वर्तते। नीत्यां प्रतिपादितं यत् २०२५ पर्यन्तं 'आधारभूतसाक्षरता संख्यात्मकता च' (Foundational Literacy and Numeracy - FLN) इति लक्ष्यं प्राप्तव्यं, यस्मिन् वैदिकगणितस्य सरलाः विधयः बालकानां कृते वरदानसदृशाः भवितुं शक्नुवन्ति।

Table 1: राष्ट्रियशिक्षा-नीति-२०२० इत्यस्याः प्रमुखाः अंशाः (गणितसम्बद्धाः) विवरणम् च

राष्ट्रियशिक्षा-नीति-२०२० इत्यस्याः प्रमुखाः अंशाः (गणितसम्बद्धाः)	विवरणम्
शिक्षा-संरचना	५+३+३+४ (आधारभूत-प्रारम्भिक-मध्य-माध्यमिकस्तराः)
आधारभूतसंख्यात्मकता (FLN)	कक्षा ३ पर्यन्तं प्राथमिकगणनायाः पूर्णप्राप्तिः
भारतीयज्ञानपरम्परा (IKS)	गणितविरासतः पाठ्यक्रमे अनिवार्यः समावेशः
शिक्षणपद्धतिः	रटनपद्धतेः त्यागः, अनुभवात्मकशिक्षणस्य प्रोत्साहनम्
डिजिटल-शिक्षा	'PM e-Vidya' तथा 'DIKSHA' माध्यमेन ज्ञानप्रसारः

भारतीयज्ञानपरम्परायाः अन्वेषणं कुर्वन् नीतिः २०२० प्रतिपादयति यत् प्राचीनभारते तक्षशिला-नालन्दासदृशाः केन्द्राणि आसन्, यत्र आर्यभट-भास्कराचार्य-ब्रह्मगुप्तसदृशाः विद्वांसः गणितस्य नूतनाः विधयः विकसितवन्तः। वैदिकगणितं तु एतस्याः शृङ्खलायाः एकः अधुनातनः कल्पः अस्ति यः आधुनिकविद्यालयीयशिक्षायाः आवश्यकताः पूरयितुं शक्नोति।

3. वैदिकगणितस्य सूत्राणि उपसूत्राणि च:विश्लेषणम्

वैदिकगणितस्य आधारस्तम्भाः षोडशसूत्राणि त्रयोदश-उपसूत्राणि च सन्ति। एतानि सूत्राणि अति सरलानि सन्ति, परन्तु एतेषां पश्चात् गभीरं गणितीयं तर्कं निगूढं वर्तते। एतानि सूत्राणि केवलं अङ्कगणितस्य न, अपितु बीजगणितस्य, ज्यामित्याः, कलनशास्त्रस्य (Calculus) च समस्याः अपि समाधातुं समर्थानि सन्ति।

a. षोडशमुख्यसूत्राणि

वैदिकगणितस्य षोडश सूत्राणां विश्लेषणं तथा च तेषां विद्यालयीयपाठ्यक्रमे उपयोगिता अधः प्रदत्ता अस्ति :

१. **एकाधिकेन पूर्वेण (Ekadhikena Purvena)**: अस्य अर्थः 'पूर्वसंख्यायाः एकेन अधिकेन' इति। अस्य उपयोगः विशेषतः तासां संख्यानां वर्गं (Square) ज्ञातुं भवति यत्र अन्तिमः अङ्कः ५ वर्तते।

- **उदाहरणम्**: 352
- **विधिः**: 3×(3+1)=12 (वामभागः), 52=25 (दक्षिणभागः)। अतः उत्तरं 1225 भवति।

२. **निखिलं नवतश्चरमं दशतः (Nikhilam Navatashcaramam Dashatah)**: 'सर्वं ९ तः, अन्तिमं १० तः' इति अस्य अर्थः। अस्य उपयोगः व्यवकलने (Subtraction) तथा च आधारस्य (Base) सन्निकटसंख्यानां गुणने भवति।

- **उदाहरणम्**: 98×97 (आधारः १००)
- **विधिः**: 100−98=02, 100−97=03। दक्षिणभागः: 02×03=06। वामभागः: 98−03=95। उत्तरं 9506।

३. **ऊर्ध्वतिर्यग्भ्याम् (Urdhva-Tiryagbhyam)**: 'लम्बवत् तिर्यक् च' इति अस्य सूत्रस्य अर्थः। एतत् गुणनस्य सामान्यसूत्रं वर्तते, यत् कस्यापि संख्यायाः कृते प्रयोक्तुं शक्यते।

© 2026 हिरन्मयः साहा. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY NC ND).https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/

४. **परावर्त्य योजयेत् (Paravartya Yojayet)**: 'स्थानान्तरणं कृत्वा योजयेत्'। एतत् सूत्रं भागक्रियायां (Division) तथा च बीजगणितीयसमीकरणानां समाधाने अतीव सहायकम अस्ति ।
५. **शून्यं साम्यसमुच्चये (Shunyam Samyasamuccaye)**: 'समुच्चये समाने सति शून्यं भवति'। अस्य उपयोगः जटिलसमीकरणानां सरलतया समाधाने भवति ।
६. **(आनुरूप्ये) शून्यमन्यत् (Anurupye Shunyamanyat)**: 'यदि एकं अनुपाते अस्ति, तर्हि अन्यत् शून्यं भवति'। एतत् सूत्रं युगापत् समीकरणेषु (Simultaneous Equations) उपयोगी अस्ति ।
७. **संकलनव्यवकलनाभ्याम्(Sankalana- yavakalanabhyam)**: 'योगेन अन्तरेण च'। अस्य उपयोगः समीकरणेषु गुणाकानां (Coefficients) परिवर्तने सति भवति ।
८. **पूरणापूरणाभ्याम् (Puranapuranabyham)**: 'पूर्णापर्णाभ्याम्'। अस्य प्रयोगः द्विघातसमीकरणानां (Quadratic Equations) मूलं ज्ञातुं भवति ।
९. **चलनकलनाभ्याम् (Chalana-Kalanabyham)**: 'चलनं कलनं च'। अस्य उपयोगः कलनशास्त्रे (Calculus) अवकलने (Differentiation) च भवति ।
१०. **यावदूनम् (Yaavadunam)**: 'यावत् न्यूनम्' इति अस्य अर्थः। वर्गस्य घनस्य च गणनायां अस्य उपयोगः अतीव प्रभावशाली अस्ति ।
११. **व्यष्टिसमष्टिः (Vyashtisamanstih)**: 'व्यष्टिः समष्टिः च' (Part and Whole)। अस्य उपयोगः द्विघातसमीकरणानां अवयवीकरणे (Factorization) भवति ।
१२. **शेषाण्यङ्केन चरमेण (Shesanyankena Charamena)**: 'शेषाणि अन्तिमेन अङ्केन'। अस्य उपयोगः भिन्नानां (Fractions) दशमलवपरिवर्तने भवति ।
१३. **सोपान्त्यद्वयमन्त्यम् (Sopaantyadvayamantyam)**: 'उपान्त्यद्वयं अन्त्यं च'। अस्य उपयोगः विशिष्टप्रकारक-समीकरणानां समाधाने भवति ।
१४. **एकन्यूनेन पूर्वेण (Ekanyunena Purvena)**: 'पूर्वेण एकेन न्यूनं कृत्वा'। ९, ९९, ९९९ सदृशैः संख्याभिः गुणने अस्य उपयोगः भवति ।
१५. **गुणितसमुच्चयः (Gunitasamuccayah)**: 'गुणनफलस्य समुच्चयः'। उत्तरस्य सत्यतायाः परीक्षायै अस्य उपयोगः भवति ।
१६. **गुणकसमुच्चयः (Gunakasamuccayah)**: 'गुणकानां समुच्चयः'। अस्य प्रयोगः अवयवीकरणस्य शुद्धतायाः ज्ञाने भवति ।

Table 2: वैदिकसूत्रम् मुख्य-उपयोगः विद्यालयीय-उपयोगिता च

वैदिकसूत्रम्	मुख्य-उपयोगः	विद्यालयीय-उपयोगिता
एकाधिकेन पूर्वेण	वर्गः, भागक्रिया	प्राथमिक-माध्यमिकस्तरयोः
निखिलं सूत्रम्	गुणनम्, व्यवकलनम्	आधारभूतसंख्यात्मकतायै
ऊर्ध्वतिर्यग्भ्याम्	सामान्यगुणनम्	शीघ्रगणनायै (Competitive Exams)
परावर्त्य योजयेत्	समीकरणानि, भागक्रिया	बीजगणितस्य सरलीकरणाय
विलोकनम्	मानसिक-समाधानम्	निरीक्षणशक्त्याः विकासाय

a. त्रयोदश-उपसूत्राणि

उपसूत्राणि मुख्यसूत्राणां व्याख्यां विस्तारं च कुर्वन्ति। एतानि उपसूत्राणि अपि गणिते अतीव महत्त्वं धारयन्ति :

१. **आनुरूप्येण**: अनुपातेन (Proportionately)।
२. **शिष्यते शेषसंज्ञः**: शेषः समानः भवति।
३. **आद्यमाद्येनान्त्यमन्त्येन**: प्रथमं प्रथमेन अन्त्यं अन्त्येन च।
४. **केवलैः सप्तकं गुण्यात्**: सप्तकस्य कृते गुणकः १४३ भवति।
५. **वेष्टनम्**: दशमलवे उपयुज्यते।
६. **यावदूनं तावदूनम्**: न्यूनतां न्यूनीकृत्य।
७. **यावदूनं तावदूनीकृत्य वर्गं च योजयेत्**: न्यूनतां न्यूनीकृत्य तस्य वर्गं योजयेत्।
८. **अन्त्ययोर्दशकेऽपि**: अन्तिम-अङ्कानां योगः १० भवति चेत्।
९. **अन्त्ययोरेव**: केवलं अन्तिमयोः अङ्कयोः उपरि।
१०. **समुच्चयगुणितः**: गुणाकानां योगस्य गुणनम्।
११. **लोपनस्थापनाभ्याम्**: लोपेन स्थापनेन च।
१२. **विलोकनम्**: केवलं निरीक्षणात्।
१३. **गुणितसमुच्चयः समुच्चयगुणितः**: गुणनफलस्य समुच्चयः गुणाकानां समुच्चयेन सह समानः भवति।

एतानि सूत्राणि विद्यालयपाठ्यक्रमे समावेशनेन छात्राणां कृते गणितं नीरसं न भूत्वा रुचिकरं भविष्यति ।

4. विद्यालयपाठ्यक्रमे वैदिकगणितस्य आवश्यकता: तार्किक-दृष्टिकोणम्

आधुनिकशिक्षापद्धतौ गणितं प्रायः छात्राणां कृते कष्टप्रदः विषयः मन्यते। अस्य मुख्यं कारणं वर्तते - सुदीर्घाः कलनविधयः (algorithms) रटनप्रवृत्तिश्च । वैदिकगणितस्य आवश्यकता निम्नलिखितकारणैः अस्ति:

१. गणनावेगे शुद्धतायां च वृद्धिः (Speed and Accuracy)
गवेषणानि दर्शयन्ति यत् वैदिकगणितस्य प्रयोगेन छात्राः पारम्परिकपद्धतेः अपेक्षया ६०% तः ८५% अधिकवेगेन गणनां कर्तुं शक्नुवन्ति । समयबद्ध-परीक्षासु (Competitive Exams) एतत् अतीव सहायकं भवति। यदा छात्राः अल्पसमये शुद्धं समाधानं प्राप्नुवन्ति, तदा तेषां आत्मविश्वासः वर्धते ।

२. गणित-भयस्य (Math-Phobia) निवारणम्
अनेके छात्राः गणितं प्रति भीताः भवन्ति, येन 'गणित-दुश्चिन्ता' (Math Anxiety) उत्पद्यते । वैदिकगणितं गणितं 'क्रीडा' इव उपस्थापयति। अस्य सूत्राणि मानसीं गणनां (Mental Calculation) प्रोत्साहयन्ति, येन छात्राः निर्भीकाः भवन्ति ।

३. संज्ञानात्मकविकासः (Cognitive Development)
वैदिकगणितं मस्तिष्कस्य उभौ भागौ (Left and Right Hemispheres) सक्रियौ करोति। पारम्परिकगणितं केवलं तार्किकं (Left brain) सक्रियं करोति, परन्तु वैदिकगणितं विलोकनं (Visualization) तथा च अन्तर्ज्ञानं (Intuition) अपि सक्रियं करोति । एतेन छात्राणां रचनात्मकता (Creativity) एकाग्रता च वर्धते ।

४. रटनपद्धतेः मुक्तिः (Reduction in Rote Learning)
NEP 2020 इत्यस्याः मुख्यं लक्ष्यं रटनपद्धतिं (Rote Learning) दूरीकरणम् अस्ति । वैदिकगणिते छात्राः स्वकीयान् विधीन् अन्वेष्टुं स्वतन्त्राः भवन्ति। एतेन 'एकमेव शुद्धं समाधानं' (One-size-fits-all) इति भावनायाः नाशः भवति, छात्राः च गणिते नूतनान् प्रयोगान् कुर्वन्ति ।

© 2026 हिरन्मयः साहा. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY NC ND).https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/

5. संज्ञानात्मकं शिक्षाशास्त्रीयं च विश्लेषणम्

वैदिकगणितस्य आवश्यकतां संज्ञानात्मक-दृष्ट्या (Cognitive Analysis) अवबोधितुं आवश्यकं वर्तते। पारम्परिकगणिते कलनविधयः नीरसाः भवन्ति, परन्तु वैदिकगणिते 'पद्धतिम्' इति प्रमुखाः भवन्ति ।

१. विलोकनशक्तेः विकासः (The Power of Visualization)

'विलोकनम्' इति उपसूत्रं विना कस्यापि लेखनस्य केवलं निरीक्षणात् समस्यासमाधानं न भवति । एतेन छात्राणां 'Numerical Intuition' (संख्याबोधः) वर्धते। यदा छात्रः संख्यां पश्यति, तदा सः केवलं अङ्कान् न पश्यति, अपितु तेषां परस्परसम्बन्धम् अपि पश्यति ।

२. नमनीयता रचनात्मकता च (Flexibility and Creativity)

वैदिकगणिते एकां समस्यां समाधातुं पञ्चाधिक-विधयः भवितुं शक्नुवन्ति। एतत् छात्राणां कृते 'मुक्त-चिन्तनं' (Open-ended Thinking) ददाति । एतेन छात्रः गणिते नूतनान् मार्गान् अन्वेष्टुं प्रवृत्तः भवति, यत् NEP 2020 इत्यस्याः 'Inquiry-based Learning' (जिज्ञासा-आधारित-शिक्षणम्) इति सिद्धान्तेन सह साम्यं धारयति ।

३. मानसिक-व्यायामः (Mental Gymnastics)

मानसिक-गणना मस्तिष्कस्य कृते व्यायामः इव अस्ति। वैदिकगणितं स्मृतिशक्तिं (Memory) वर्धयति। यदा छात्राः दीर्घाः गणनाः मनसि कुर्वन्ति, तदा तेषां 'क्रियात्मक-स्मृतिः' (Working Memory) इति सबलं भवति ।

6. उपसंहारः

विमर्शस्य सारांशः अस्ति यत् वैदिकगणितं राष्ट्रियशिक्षा-नीति-२०२० इत्यस्याः भावनायाः अनुकूलं वर्तते। एतस्य विद्यालयपाठ्यक्रमे समावेशः न केवलं गणितेन सह छात्राणां सम्बन्धं सुदृढं करिष्यन्ति, अपितु स्वाभिमानीनं तार्किकं च नागरिकं निर्माणं करिष्यन्ति । यद्यपि वैदिकगणितं श्रेष्ठम् अस्ति, तथापि विद्यालयपाठ्यक्रमे अस्य पूर्णतया एकीकरणे केचन विघ्नाः सन्ति:। यथा-

१.**मानकीकरणस्य अभावः**: कश्चन वैदिकगणितं केवलं 'ट्रिक्' इति मन्यते, कश्चन च 'शास्त्रम्'। अतः एकः मानकीकृतः पाठ्यक्रमः आवश्यकः ।

२.**शिक्षक-प्रशिक्षणम्**: लक्षशः शिक्षकान् अतीव अल्पसमये प्रशिक्षितुं कठिनं कार्यम् अस्ति। तदर्थं 'Online MOOCs' इति आवश्यकाः ।

३.**भाषा-विघ्नाः**: वैदिकगणिते संस्कृतशब्दाः सन्ति। आधुनिके आङ्ग्लमाध्यमीय-शिक्षातन्त्रे एतेषां शब्दानाम् अवबोधनं छात्रेभ्यः सरलतया करणीयं वर्तते ।

प्रमुखाः अनुशंसाः:

१. **क्रमिक-समावेशः**: प्राथमिकस्तरे (कक्षा १-५) निखिलं-एकाधिकेन सदृशानि सूत्राणि, माध्यमिकस्तरे च बीजगणितीय-सूत्राणि समावेशनीयानि ।

२. **शिक्षक-क्षमता-वर्धनम्**: प्रत्येकस्मिन् राज्ये 'वैदिक-गणित-प्रशिक्षण-केन्द्रम्' स्थापनीयं, यत्र शिक्षकाः नूतनान् प्रयोगान् कर्तुं शक्नुवन्ति ।

३. **डिजिटल-संसाधनानि**: 'DIKSHA' पोर्टल-उपरि वैदिकगणितस्य लघु-चलच्चित्राणि (Videos) तथा च पहेलिकाः प्रदातव्याः।

४. **गवेषणायाः प्रोत्साहनम्**: आधुनिकगणितशास्त्रिभिः सह मिलित्वा वैदिकसूत्राणां नूतनाः उपयोगाः अन्वेषणीयाः ।

अन्ते कथयितुं शक्यते यत् "गणितं मूर्धनि स्थितम्" इति वाक्यं तदैव सार्थकं भविष्यति यदा प्रत्येकः भारतीयबालकः गणितेन सह प्रीतिं करिष्यति, न तु भयम् । राष्ट्रियशिक्षा-नीति-२०२० इत्येषा तु मार्गदर्शकः अस्ति, परन्तु अस्य कार्यान्वयनस्य दायित्वं समाजस्य, शिक्षाविदां, शासनस्य च उपरि वर्तते ।

सन्दर्भग्रन्थानां सूचयः

1. Sanskrit Mathematics in the Language of Poetry. Gresham College [Internet]. Available from: https://www.gresham.ac.uk/watch-now/sanskrit-mathematics
2. Sanskrit and Vedic learning. Wikipedia [Internet]. Wikimedia Foundation. Available from: https://en.wikipedia.org/wiki/Sanskrit_and_Vedic_learning
3. Effectiveness of Vedic Mathematics on achievement in multiplication among VIII grade students. Int J Educ Psychol Res [Internet]. Available from: https://ijeponline.org/index.php/journal/article/download/377/381/410
4. Enhancing calculation speed through Vedic Mathematics techniques. ResearchGate [Internet]. Available from: https://www.researchgate.net/publication/393874561_Enhancing_Calculation_Speed_Through_Vedic_Mathematics_Techniques
5. Vedic Maths sutras. BYJU'S [Internet]. Available from: https://byjus.com/maths/vedic-maths/
6. A detailed exploration of Vedic Mathematics: understanding sutras, sub-sutras, and their practical applications. ResearchGate [Internet]. Available from: https://www.researchgate.net/publication/391848245_A_DETAILED_EXPLORATION_OF_VEDIC_MATHEMATICS_UNDERSTANDING_SUTRAS_SUB-SUTRAS_AND_THEIR_PRACTICAL_APPLICATIONS
7. Indian Knowledge System and mathematics as per NEP 2020. JETIR [Internet]. Available from: https://www.jetir.org/view?paper=JETIR2406A68
8. Ministry of Education, Government of India. National Education Policy 2020 [Internet]. New Delhi: Government of India; 2020. Available from: https://www.education.gov.in/sites/upload_files/mhrd/files/NEP_Final_English_0.pdf
9. Dutta A. Integrating Indian Knowledge Systems in science and education under NEP 2020 [Internet]. 2025 Jul 5. Available from: https://ashimdutta.in/2025/07/05/integrating-indian-knowledge-systems-in-science-and-education-under-nep-2020/
10. Indian Knowledge System (IKS) and National Education Policy (NEP-2020). ResearchGate [Internet]. Available from: https://www.researchgate.net/publication/390478286_Indian_Knowledge_System_IKS_and_National_Education_Policy_NEP-2020
11. Ministry of Education, Government of India. Two years of NEP 2020 [Internet]. New Delhi; 2022. Available from:

© 2026 हिरन्मयः साहा. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY NC ND).https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/

https://dsel.education.gov.in/sites/default/files/2022-11/Nep_2020.pdf

12. Joshi DR. Vedic Mathematics in modern era. RAIJMR [Internet]. 2018. Available from: https://www.raijmr.com/ijre/wp-content/uploads/2018/02/1_1-4-Dhara-R.-Joshi.pdf
13. Vedic Math: ancient fast techniques. Scribd [Internet]. Available from: https://www.scribd.com/document/721394012/IJRSML-2019-vol07-issue-05-Eng-07
14. Parliament of India. National Education Policy, 2020 in MP [Internet]. Digital Sansad. Available from: https://sansad.in/getFile/loksabhaquestions/annex/185/AU2327_WGTXcW.pdf
15. Ministry of Education, Government of India. Indian Knowledge Systems [Internet]. Available from: https://www.education.gov.in/en/nep/indian-knowledge-systems
16. A closer look at NCERT changes post-NEP 2020. iDream Education [Internet]. Available from: https://www.idreameducation.org/blog/post-nep-ncert-changes/
17. National Education Policy 2020. Wikipedia [Internet]. Wikimedia Foundation. Available from: https://en.wikipedia.org/wiki/National_Education_Policy_2020
18. National Education Policy 2020 and Indian Knowledge System. IJARSCT [Internet]. Available from: https://ijarsct.co.in/Paper28853.pdf
19. Ministry of Education, Government of India. National Curriculum Framework for School Education 2023 [Internet]. New Delhi; 2023. Available from: https://www.education.gov.in/sites/upload_files/mhrd/files/document-reports/AnnualReport2023-24EN.pdf
20. Why Vedic Maths is becoming a game-changer in Indian classrooms. IIVA [Internet]. Available from: https://iiva.in/iiva/why-vedic-maths-is-becoming-a-game-changer-in-indian-classrooms/
21. Vedic Mathematics: 16 sutras and 13 sub-sutras. VHU Blog [Internet]. Available from: https://www.vhu.ac/blog/vedic-mathematics-16-sutras-and-13-sub-sutras
22. Vedic Maths: easy 16 sutra to solve complex mathematics problems. Eduncle [Internet]. Available from: https://scoop.eduncle.com/vedic-maths-for-competitive-exams
23. Sixteen Vedic Maths sutras: English translation and mathematical meaning. Codeyoung [Internet]. Available from: https://www.codeyoung.com/blog/16-vedic-maths-sutras-english-translation-and-mathematical-meaning-cm9lji7w400b914n5j772dp2k
24. An empirical study on role of Vedic Mathematics for improving observational ability among high school students. JETIR [Internet]. Available from: https://www.jetir.org/papers/JETIR2503998.pdf
25. Effect of Vedic Mathematics to reduce mathematics phobia. JETIR [Internet]. Available from: https://www.jetir.org/papers/JETIR2307046.pdf
26. Vedic Mathematics: a comprehensive review of ancient wisdom and modern applications. IJSET [Internet]. Available from: https://www.ijset.in/wp-content/uploads/IJSET_V13_issue3_193.pdf
27. Pedagogical practice of the mathematics classroom. ResearchGate [Internet]. Available from: https://www.researchgate.net/publication/380545053_Pedagogical_Practice_of_the_Mathematics_Classroom
28. The effects of Vedic Mathematics on basic mathematical skills. RSIS Int J Res Innov Soc Sci [Internet]. Available from: https://rsisinternational.org/journals/ijriss/Digital-Library/volume-9-issue-3s/5910-5947.pdf
29. MP TET Varg 2 syllabus 2025 and exam pattern. Jagran Josh [Internet]. Available from: https://www.jagranjosh.com/articles/mp-tet-varg-2-syllabus-pdf-download-check-exam-pattern-1738841362-1
30. MP TET Varg 2 syllabus 2025: exam pattern and subject-wise topics. Career Power [Internet]. Available from: https://www.careerpower.in/mp-tet-varg-2-syllabus.html
31. Students of upper primary classes are being taught efficient, intuitive methods of calculation derived from the Vedas. Education Times [Internet]. Available from: https://www.educationtimes.com/article/campus-beat-college-life/99739097/students-of-upper-primary-classes-are-being-taught-efficient-intuitive-methods-of-calculation-derived-from-the-vedas
32. From tradition to transformation: Vedic Mathematics as a bridge to equitable education. Int J Res Innov Soc Sci [Internet]. Available from: https://rsisinternational.org/journals/ijriss/articles/from-tradition-to-transformation-vedic-mathematics-as-a-bridge-to-equitable-education/
33. Unit 13: Meaning and concept of curriculum. eGyanKosh [Internet]. Indira Gandhi National Open University. Available from: https://egyankosh.ac.in/bitstream/123456789/8278/1/Unit-13.pdf

Creative Commons (CC) License

This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution–NonCommercial–NoDerivatives 4.0 International (CC BY-NC-ND 4.0) license. This license permits sharing and redistribution of the article in any medium or format for non-commercial purposes only, provided that appropriate credit is given to the original author(s) and source. No modifications, adaptations, or derivative works are permitted under this license.

About the corresponding author

हिरन्मयः साहा पश्चिमबंगस्य मालदा जनपदस्थिते हरिश्चन्द्रपुर-महाविद्यालये संस्कृतविभागे आमन्त्रितः अध्यापकः अस्ति। तस्य शैक्षणिक-रुचिः संस्कृतसाहित्ये, वैदिकसंस्कृतौ तथा भारतीयज्ञानपरम्परायां केन्द्रिता। शिक्षण-अनुसन्धानयोः सः सक्रियः, शास्त्रीयविद्यायाः आधुनिकशिक्षायां समन्वयाय निरन्तरं प्रयत्नशीलः।

© 2026 हिरन्मयः साहा. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY NC ND).https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/